

Η απεικόνιση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας του 1999 στον ελληνικό Τύπο της εποχής

Βόικαν Στόιτσιτς, Μάρθα Λαμπροπούλου & Άνα Ελάκοβιτς-Νενάντοβιτς
Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου

ABSTRACT

The purpose of this paper is to investigate how Greek newspapers presented the horrific events that took place at the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in 1999, and more specifically in Serbia. The main goal is to examine how the political actions against the Federal Republic of Yugoslavia and NATO's bombing unfolded in their reporting by popular newspapers in Greece during the Kosovo War. The paper explores the general attitude of Greek journalists and politicians, the way they described the situation and the stance of the Greek government. Based on 45 articles from three newspapers, an attempt is made to analyse how language maps important historical events, with a special focus on rhetorics and figurative language.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: βομβαρδισμοί, μεταφορικός λόγος, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία Γιουγκοσλαβίας, ρητορική, Σερβία, Τύπος

1. Εισαγωγή*

Στη μελέτη αυτή δεν θα σταθούμε στα ιστορικά επιχειρήματα, καθώς υπάρχουν ακόμα και σήμερα δύο διαφορετικές θέσεις όσον αφορά την πολιτική του ΝΑΤΟ, του ΟΗΕ και της Ελλάδας σχετικά με τα γεγονότα του 1999 στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας,¹ αλλά θα επικεντρωθούμε κυρίως στη γλώσσα μέσω της οποίας κωδικοποιούνται οι ιστορικές συνθήκες και εξιστορούνται οι διάφορες πολεμικές κρίσεις μεταξύ εθνών. Το υλικό που έχει συλλεχθεί αναλύεται ώστε να διαφανούν τα ιδιαίτερα γλωσσικά και υφολογικά στοιχεία, αλλά ταυτόχρονα και οι αντιδράσεις και ο σχολιασμός του Τύπου. Λαμβάνοντας υπόψη τις αρχές της ρητορικής, παραβάλλονται οι στάσεις και οι ιδιοσυγκρασίες των αρθρογράφων και εκείνων των πολιτικών ηγετών που διαδραμάτισαν κομβικό ρόλο στα γεγονότα του 1999.

Την 24η Μαρτίου του 1999 εκτοξεύτηκαν πύραυλοι από νατοϊκά πολεμικά πλοία στην Αδριατική, οι οποίοι έπληξαν συστήματα αεράμυνας στο Κόσσοβο, στο Μαυροβούνιο και στη Δυτική Σερβία. Η διαταγή να ξεκινήσουν οι βομβαρδισμοί δόθηκε στον διοικητή των ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων στρατηγό Γουέσλι Κλαρκ από τον τότε Γενικό Γραμματέα του ΝΑΤΟ Χαβιέ Σολάνα. Η ΝΑΤΟϊκή επιχείρηση, η οποία έφερε την κωδική ονομασία «ευσπλαχνικός άγγελος», ξεκίνησε με απόφαση της Ουάσιγκτον χωρίς να έχει εξασφαλιστεί η έγκριση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ.² Η αφορμή των βομβαρδισμών αυτών ήταν το Κόσσοβο. Το Βελιγράδι και άλλοι σερβικοί στόχοι βομβαρδίστηκαν στις 24 Μαρτίου 1999.

Φυσικά, συζητήσεις και πολιτικές διαπραγματεύσεις προηγήθηκαν αλλά και συνόδευσαν τα γεγονότα αυτά. Μελετώντας τα άρθρα τριών εφημερίδων, θα επικεντρωθούμε στη στάση των Ελλήνων πολιτικών και δημοσιογράφων. Ο

* Το άρθρο συντάχθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Γλώσσες και πολιτισμοί στον χρόνο και τον τόπο» (αριθ. 178002) που χρηματοδοτείται από το Υπουργείο Παιδείας, Επιστήμης και Τεχνολογικής Ανάπτυξης της Δημοκρατίας της Σερβίας. Ένα μέρος της συγκεκριμένης εργασίας παρουσιάστηκε στο ΣΤ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών που πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο της Lund από 4 έως 7 Οκτωβρίου 2018.

¹ Όπως θα παρουσιαστεί στις επόμενες ενότητες, υπήρχαν πολιτικοί και δημοσιογράφοι που ήταν πιο ένθερμοι στο να στηρίξει η Ελλάδα την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, η οποία δεχόταν επίθεση από το ΝΑΤΟ, και εκείνοι που υπέδειξαν μια πιο αποστασιοποιημένη στάση.

² Η Ελλάδα ως μέλος του ΝΑΤΟ δεν συμμετείχε με πολεμικές δυνάμεις· η πολιτική ηγεσία δήλωσε ότι «με δική της ευθύνη θα χρησιμοποιήσει τις ελληνικές βάσεις η Συμμαχία», «ότι η Ελλάδα [...] θα συμβάλει με όλες τις δυνάμεις της στην κατεύθυνση της ειρήνης» (*Το Βήμα*, 26/3/1999) και ότι θα δεχόταν τους πρόσφυγες (*Το Βήμα*, 25/3/1999).

δημοσιογραφικός λόγος και οι δηλώσεις των πολιτικών θα εξεταστούν ως προς τα κυρίαρχα γλωσσικά στοιχεία.

2. Ρητορική και πολιτική

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ρητορική έχει ως στόχο να ενθαρρύνει το *πολιτεύεσθαι* που οδηγεί σε χρήσιμες πολιτικές και αποτρέπει όσες μπορεί να αποβούν μοιραίες (*Ρητορική*, 1358β, βλ. 2002). Πολλοί Έλληνες ηγέτες στην αρχαιότητα ήταν ταυτόχρονα μεγάλοι πολιτικοί (Έγυρη 2003: 613) και οι δεσμεύσεις τους εναρμονίζονταν με την άποψη του Αριστοτέλη ότι η πολιτική που ασχολείται με τα κοινά αποτελεί πρωτίστως μια «σφαίρα που επιδιώκει το κοινό καλό» (Ανταμονιέ 2008: 335). Αυτή η μάλλον ιδεαλιστική αναπαράσταση του ρήτορα και της σχέσης του με την ευημερία της κοινότητας σήμερα φαίνεται σχεδόν ουτοπική, ειδικά όταν αμφισβητούνται οι συνιστώσες της αλήθειας και της ηθικής, κάτι που αντανακλάται και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Ο ρητορικός λόγος σύμφωνα με τη *Ρητορική* του Αριστοτέλη λειτουργεί μέσα από τρεις παραμέτρους: μέσω του χαρακτήρα του ρήτορα (*ήθος*), μέσω της διάθεσης που δημιουργεί στη ψυχή του ακροατή (*πάθος*) και τέλος μέσω των αποδεικτικών ή φαινομενικά αποδεικτικών επιχειρημάτων που προβάλλονται (*λόγος*). Από την αρχαιότητα, ο *λόγος* θεωρείται ένα από τα ισχυρότερα όπλα που δημιουργήθηκε από το ανθρώπινο πνεύμα. Ο λόγος δεν είναι μόνο το βασικό όργανο της αμοιβαίας επικοινωνίας, διέπεται και από μια πνευματική λειτουργία, καθώς μπορεί να αποπλανήσει τη ψυχή. Συνεπώς, ο συναισθηματικός παράγοντας είναι πολύ σημαντικός στην ομιλία, γιατί συμβαίνει συχνά οι άνθρωποι να αντιδρούν άλλοτε πιο συναισθηματικά και άλλοτε παράλογα, να παραπλανούν και να παραπλανώνται. Ο Αριστοτέλης αναρωτιέται αν η ρητορική χρησιμοποιεί τα μέσα της με ευσυνειδησία ή αν παρεκκλίνει από αυτήν, ωστόσο, την κατατάσσει στις «έντιμες» τέχνες και την «υπάγει στην πολιτική» (Μπαρμπούτης 2009: 132). Κατά τον Αριστοτέλη, το *ήθος* του ομιλητή είναι κυρίως αυτό που συμβάλλει στην αξιοπιστία του ρήτορα (*ἀλλὰ σχεδὸν ὡς εἰπεῖν κυριωτάτην ἔχει πίστιν τὸ ἦθος, Ρητορική*, 1356α).

Για τον ίδιο τον ρήτορα κάνει λόγο ο Πλάτωνας στον διάλογο με τον Γοργία: ο δεύτερος υποστήριζε ότι ένας ομιλητής πρέπει να είναι ταυτόχρονα καλός γνώστης της ανθρώπινης ψυχής, ώστε να προκαλεί με τον λόγο του διάφορα συναισθήματα. Η θέση του Γοργία διαφαίνεται στην αναφορά του στην ωραία Ελένη, ένα παράδειγμα που χρησιμοποιείται για να δείξει ότι η ρητορική μπορεί να χρησιμοποιηθεί για το καλό ή το κακό (*Γοργίας* 477E7-478B1, βλ. Πλάτων 1957). Την ίδια άποψη με τον Γοργία μοιράζεται και ο Πλάτωνας για την αθωότητα της Ελένης. Η ωραία Ελένη παρασύρθηκε από τα λόγια (*ἄκουσα*) και πρέπει να δεχτεί τις συνέπειες ως μια ωφέλιμη θεραπεία (Μπάλλα 1996: 47). Ο Πλάτωνας αντιπαραβάλλει τον ιατρικό εμπειρισμό με τον ρητορικό. Αναφέρει ότι η ρητορική δεν πρέπει να είναι «τυφλά εμπειρική» (Μπάλλα 1996: 52) και παρουσιάζει τον ρήτορα ως τον αγαθό άντρα που μιλά επιδιώκοντας το καλύτερο (*Γοργίας* 503D-504A). Η ρητορική δηλαδή επεδίωκε να ενθαρρύνει, να συμβουλέψει και να διεγείρει την ενσυναίσθηση. Ο Πλάτωνας αποδίδει επίσης στη ρητορική παιδαγωγικό ρόλο, θεωρώντας την αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής παιδείας, καθώς οι μαθητές οφείλουν να διδάσκονται στο σχολείο το *ήθος* (*Πολιτεία*, I. 607a-e, βλ. Πλάτων 1963).

Όλο και περισσότερες σύγχρονες μελέτες (Weinberg 1974, Halliwell 2002, Balsamo 2004, Τριαντάρη 2016) δείχνουν ότι κατά την Αναγέννηση πραγματοποιήθηκε μια αναβίωση της ρητορικής και των αξιωμάτων της με το να αντιμετωπίζεται ως μορφή μιας νέας εφαρμοσμένης επιστήμης. Σήμερα, ο εκσυγχρονισμός της κλασικής ρητορικής έχει ως στόχο την ακριβή μελέτη του τρόπου επικοινωνίας. Μια εμφάνιση στα μέσα

μαζικής επικοινωνίας απαιτεί επαγγελματική εκπαίδευση και ειδική προετοιμασία πριν από κάθε εκτέλεση (Elakonić-Nenadović 2013: 611). Υπάρχει πλέον χάσμα μεταξύ της σημερινής χρήσης του λόγου και της ρητορικής δεινότητας που υπαγορεύει η κλασική ρητορική. Ο στόχος της ρητορικής του Τύπου αλλά και των πολιτικών δεν είναι μόνο να εκφράσει κάποια σκέψη ή να αποδείξει κάποια αλήθεια και το κοινό να αποκτήσει γνώση αυτής, αλλά να χειραγωγήσει. Η αυξανόμενη χειραγωγή των μέσων ενημέρωσης και η κουλτούρα που τα ίδια τα ΜΜΕ διαμορφώνουν μπορεί να θεωρηθεί ότι στερείται της διαλεκτικής και, επομένως, της αμοιβαίας επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Όπως εξηγεί ο Χατζησαββίδης (2000: 25-30), η χειραγωγή και η μεροληψία πηγάζουν από την πολιτικοποίηση των μέσων μαζικής ενημέρωσης· τα ίδια τα μέσα μαζικής ενημέρωσης καταφεύγουν σε μεροληπτικές γλωσσικές επιλογές κατά την παραγωγή δημοσιογραφικού λόγου. Από την άλλη πλευρά, το άτομο γίνεται παθητικός καταναλωτής των μέσων ενημέρωσης, μια εξέλιξη αντίθετη με την κλασική ρητορεία, όπως παρουσιάζεται από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, η οποία σέβεται την αμφίδρομη επικοινωνία και στηρίζεται στον διαπροσωπικό διάλογο. Το σύγχρονο ακροατήριο πλέον δεν δύναται να θέσει υπό αμφισβήτηση τα λεκτικά και μη λεκτικά μηνύματα που λαμβάνει (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2006: 10).

3. Ο ελληνικός Τύπος

Μία από τις τεχνικές ανάλυσης της γλώσσας των ΜΜΕ και κατ' επέκταση του Τύπου είναι η ποσοτική ανάλυση κειμένων, η οποία βασίζεται στον συστηματικό εντοπισμό σχημάτων, συμβόλων και γλωσσικών στοιχείων. Στην παρούσα εργασία η ανάλυση λόγου θα πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο του γνωστικού μοντέλου των Lakoff & Johnson (1980) και Lakoff (1987), ωστόσο είναι απαραίτητο να παραθέσουμε εδώ τις απόψεις κοινωνιολόγων που υπογραμμίζουν τη σημασία της κατά το δυνατόν ορθής περιγραφής και αποτύπωσης της πραγματικότητας. Για παράδειγμα, ο Weber (1990: 9) πιστεύει πως η ανάλυση περιεχομένου είναι μια μέθοδος έρευνας η οποία οφείλει να ακολουθεί ένα σύνολο διαδικασιών για να οδηγήσει σε αξιόπιστα συμπεράσματα βάσει ενός κειμένου. Αντίστοιχα, οι Lasswell et al. (1952) αναφέρουν πως μέσω της ανάλυσης περιεχομένου αποσαφηνίζεται η «προφορική συμπεριφορά», η οποία στην ουσία αποτελεί κομμάτι της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Σύμφωνα πάλι με τους ίδιους, η ανάλυση της ροής των συμβόλων στον λόγο αντικατοπτρίζει τη ροή των γεγονότων και της ιστορικής πορείας. Καταλήγουν λοιπόν στο ότι η ανάλυση περιεχομένου είναι μια τεχνική που επιχειρεί να αποδώσει με ακρίβεια και αντικειμενικότητα τη γενική στάση σε ένα συγκεκριμένο ζήτημα σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Για μια αντιπροσωπευτική ανάλυση περιεχομένου προτείνεται η επιλογή συγκεκριμένων πηγών, λ.χ. περιοδικών μιας ορισμένης περιόδου και γεωγραφικής περιοχής. Ακολουθώντας την αρχή αυτή, η μελέτη των γεγονότων που αφορούν την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας του 1999 πραγματοποιείται μέσω δημοσιευμάτων του ελληνικού Τύπου εκείνης της εποχής.

3.1. Ερευνητική υπόθεση

Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι στη σύγχρονη εποχή δημιουργούνται νέες μορφές συμβατικού λόγου, επιχειρείται να μελετηθεί η δημοσιογραφική απεικόνιση μιας ιστορικής στιγμής της σύγχρονης ιστορίας. Σκοπός της μελέτης είναι να διαπιστώσουμε αν υπάρχουν συγκεκριμένα γνωρίσματα στο μήνυμα ή αλλιώς στη ρητορική που χρησιμοποιεί ο Τύπος της εποχής. Αναλυτικότερα, θα εξεταστεί αν τα δημοσιογραφικά κείμενα εμπεριέχουν τα χαρακτηριστικά της πρωτοτυπίας και της ευρηματικότητας ή αν όλο και περισσότερο μεταχειρίζονται μια γυμνή συμβατική φρασεολογία, αν ο δημοσιογραφικός λόγος εμπεριέχει συναισθηματισμό (*πάθος*), αν βασίζεται στο

μεταφορικό και συμβολικό λόγο και αν παρατίθενται επιχειρήματα τόσο από την πλευρά των πολιτικών όσο και των δημοσιογράφων.

Στην περίπτωση μας αναμένουμε ότι ο δημοσιογραφικός λόγος, εκτός από την ενημερωτική λειτουργία του που συνδέεται με το επίσημο ύφος (van Dijk 1998), θα χαρακτηρίζεται και από υψηλή εικονική οικειότητα ή ευμένεια (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2009, 2020). Σύμφωνα με την Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2009: 3-4), η οικειότητα αυτή έγκειται στο ότι ο δημοσιογραφικός λόγος επιδιώκει να δείχνει ότι εξυπηρετεί τα συμφέροντα του λαού, διευκολύνει την προπαγάνδα και ενδιαφέρεται να έχει εμπορική απήχηση. Η οικειότητα αυτή συνήθως επιτυγχάνεται με τη χρήση λαϊκών εκφράσεων, με την υιοθέτηση ιδεολογιών και με την κυριαρχία του συναισθήματος αντί της λογικής (όπ.π.: 4).

3.2. Μεθοδολογία

Για τη μελέτη μας πραγματοποιήθηκε η ανάλυση ενός αριθμού άρθρων από τρεις εφημερίδες σε δύο άξονες: τους τίτλους και τα κείμενα. Ο λόγος που αναλύεται είναι ο λόγος των πληροφοριών, των σχολίων και των επικεφαλίδων, και συγκεκριμένα ο λόγος των ειδήσεων, ο σχολιογραφικός λόγος και ο λόγος των τίτλων, αντίστοιχα (βλ. Χατζησαββίδης 2000). Συγκεκριμένα το δείγμα μας αποτελείται από άρθρα ή στήλες των πανελλαδικών εφημερίδων *Τα Νέα*, *Το Βήμα* και *Ριζοσπάστης*. Συνολικά, συγκεντρώθηκαν 45 άρθρα: 18 από τα *Νέα*, 20 από το *Βήμα* και 7 από τον *Ριζοσπάστη*. Προέρχονται από το ιστορικό αρχείο των εφημερίδων το οποίο διατίθεται από τον Όμιλο Λαμπράκη για τις δύο πρώτες εφημερίδες και το διαδίκτυο για τον *Ριζοσπάστη*. Πρόκειται για εφημερίδες με μακρά ιστορία στον χώρο των ΜΜΕ. *Το Βήμα* και *Τα Νέα* αντικατόπτριζαν πιστά την τότε πολιτική στάση της χώρας καθώς στήριζαν την κεντρικά πολιτική, ενώ ο *Ριζοσπάστης* αντιπροσώπευε την αριστερά.³

Πιο συγκεκριμένα, η εφημερίδα *Τα Νέα* ανήκει στον ελληνικό όμιλο Λαμπράκη με κεντρικά πολιτική κατεύθυνση. Εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1931 με την ονομασία *Αθηναϊκά Νέα*. Θεωρείται μια από τις πιο ευρέως διαδεδομένες εφημερίδες και ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1990.⁴ *Το Βήμα* είναι εφημερίδα του ίδιου ομίλου, επίσης με κεντρικά πολιτική κατεύθυνση. Ξεκίνησε να εκδίδεται το 1922 και ιστορικά αποτέλεσε την εφημερίδα την οποία σημαντικοί Έλληνες πολιτικοί επέλεξαν για να δώσουν συνέντευξη ή για να αρθρογραφήσουν.⁵ Τέλος, ο *Ριζοσπάστης* κινείται σε μια αριστερή κατεύθυνση, καθώς συνδέεται πολιτικά με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος: ιδιοκτήτης και πρώτος διευθυντής της ήταν ο Γεώργιος Φιλάρετος (1848-1929), ο «πατέρας της δημοκρατίας», όπως τον αποκαλούσαν.⁶

Με βάση τα προηγούμενα στοιχεία παρατηρείται μια σχέση μεταξύ του Τύπου και του πολιτικού και οικονομικού καθεστώτος της χώρας. Όπως αναφέρει η Σεραφετινίδου (1995: 151-152), «δεν είναι τυχαίο ότι οι ιδιωτικές επιχειρήσεις κρατικο-μονοπωλιακού χαρακτήρα και το κράτος αποτελούν δύο άξονες γύρω από τους οποίους περιστρέφεται η οργάνωση και η λειτουργία των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας». Όπως, παρατηρεί ο Τσόμσκυ (1997: 51), τα ΜΜΕ είτε ονομάζονται «φιλελεύθερα» είτε «συντηρητικά», είναι οργανισμοί που ανήκουν σε ακόμη μεγαλύτερους ομίλους εταιρειών και συνδέονται στενά με αυτούς και κατά αυτόν τον τρόπο πουλούν ένα προϊόν στην αγορά.

³ Πρωθυπουργός της χώρας το 1999 διετέλεσε ο Κώστας Σημίτης εκλεγμένος με το ΠΑΣΟΚ (Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα Ελλάδας).

⁴ Από πολιτικής πλευράς, είχε υποστηριχτεί αρκετά από μέλη του ΠΑΣΟΚ (Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα Ελλάδος).

⁵ Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται οι Ελευθέριος Βενιζέλος, Νικόλαος Πλαστήρας, Κωνσταντίνος Καραμανλής και Ανδρέας Παπανδρέου.

⁶ Το 1908, το έτος που ξεκίνησε η κυκλοφορία της εκδιδόταν κάθε δεκαπενθήμερο. Στο λογότυπό της υπήρχε η ένδειξη «ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΘΝΙΚΗ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ και ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ».

4. Ανάλυση δεδομένων

4.1. Στάση του Τύπου προς την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας

Η πλειοψηφία των άρθρων καλύπτει τον Μάρτιο του 1999, δηλαδή ένα σύνολο 20 άρθρων, ενώ τα υπόλοιπα 25 συμπεριλήφθηκαν στο υλικό, καθώς μαρτυρούν το πολιτικό και κοινωνικό κλίμα που επικρατούσε λίγους μήνες πριν και μετά τον βομβαρδισμό (ή και λίγα χρόνια πριν π.χ. Ιούνιος του 1995, Αύγουστος του 1998). Ο Μάρτιος του 1999 είναι ο μοιραίος μήνας κατά τη διάρκεια του οποίου εκτοξεύτηκαν οι πρώτοι νατοϊκοί πύραυλοι, όπως σημειώθηκε πιο πάνω. Πριν την 24η και 25η Μαρτίου 1999, όταν έγινε ο βομβαρδισμός της Σερβίας, δεν υπήρξε μεγάλος αριθμός δημοσιευμάτων, ενώ την 24η και 25η Μαρτίου ο βομβαρδισμός αποτέλεσε τη βασική είδηση στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων *Τα Νέα* και *Το Βήμα*.

Όπως επισημαίνεται παραπάνω, η αλληλεπίδραση της πολιτικής και της οικονομίας με τον Τύπο είναι εμφανής και στην περίπτωση μας. Τόσο τα *Νέα* όσο και το *Βήμα* στο σύνολό τους κρατούν μια στάση υποστηρικτική προς τη Σερβία και αποδοκιμαστική, πολιτικά αποστασιοποιημένη ή επιφυλακτική προς το ΝΑΤΟ, χωρίς υψηλούς τόνους, σε αντίθεση με τον *Ριζοσπάστη*, που εκφράζει έντονη αποδοκιμασία για τις πολιτικές αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τον βομβαρδισμό της Σερβίας.

Στο σύνολό τους τα άρθρα μεταφέρουν τις εξελίξεις, τις πολιτικές θέσεις και τις αποφάσεις των ηγετών, δεν κάνουν όμως αναφορά στα ιστορικά αίτια που οδήγησαν στη διάλυση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, πλην τριών εξ αυτών στα οποία γίνεται λόγος για την αντιπαράθεση μεταξύ Σέρβων και Αλβανών για το Κοσσυφοπέδιο (*Το Βήμα*, 25/3/1999) και για τη στάση των ΗΠΑ (*Τα Νέα*, 12/10/1998 και 24/3/1999).

4.2. Γλωσσική ανάλυση

Η γλωσσική ανάλυση επικεντρώνεται στις φράσεις που εγκλείουν απόψεις, συναισθήματα, εικόνες και μεταφορική γλώσσα. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, ο δημοσιογραφικός λόγος χαρακτηρίζεται από έναν σημαντικό αριθμό μη κυριολεκτικών φράσεων, στις οποίες θα γίνει εκτενής αναφορά στην επόμενη υποενότητα.

Πίνακας 1. Αριθμός μη κυριολεκτικών φράσεων

Εφημερίδα	N
<i>Τα Νέα</i>	116
<i>Το Βήμα</i>	135
<i>Ριζοσπάστης</i>	43
Σύνολο	294

Χαρακτηριστικό είναι ότι πλήθος κεφαλίδων και υποκεφαλίδων εισάγουν τα σχετικά θέματα με έντονα γράμματα, άλλοτε κεφαλαία και άλλοτε με εναλλαγή κεφαλαίων και πεζών.

Στο σύνολο των άρθρων που μελετήθηκαν υπάρχουν πολλοί τίτλοι, καθώς και κεφαλίδες και υπότιτλοι σχετικοί με την περίπτωση, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2:

Πίνακας 2. Αριθμός σχετικών με την περίπτωση τίτλων κ.ά.

Εφημερίδα	N
<i>Τα Νέα</i>	43
<i>Το Βήμα</i>	56
<i>Ριζοσπάστης</i>	7
Σύνολο	106

Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα ακόλουθα (1-8 από τα *Νέα*, 9-16 από το *Βήμα*, 17-20 από τον *Ριζοσπάστη*):

- (1) Κλίντον: Σκληρός πάλι για Μιλόσεβιτς, τον συγκρίνει με τον Χίτλερ (14/5/1999)
- (2) Το ΝΑΤΟ διαμηνύει ότι κυβερνά η ισχύς και όχι ο νόμος (18/5/1999)
- (3) Δεν θα σταματήσουμε εάν δεν υπερισχύσουμε (18/5/1999)
- (4) Το Κοσσυφοπέδιο θα γίνει το Βιετνάμ της Ευρώπης (24/5/1999)
- (5) Γκρίζα σωφροσύνη (21/5/1999)
- (6) Οργή για τους βομβαρδισμούς (27-28/5/1999)
- (7) Σταματήστε! (27-28/5/1999)
- (8) Να μην αδιαφορήσουμε (27-28/5/1999)
- (9) Η Σερβία δεν έχει θέση στη Νέα Τάξη Πραγμάτων (25/4/1993)
- (10) Η επικίνδυνη μοναξιά (25/4/1993)
- (11) Αποδιοπομπαίοι και μπαμπούλες (10/6/1999)
- (12) Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς - ο αινιγματικός, Ράντοβαν Κάρατζιτς - ο αδιάλλακτος (4/6/1995)
- (13) Οι βόμβες δίνουν τη θέση τους στις επιχειρηματικές διαμάχες (13/6/1999)
- (14) «Ωρα μηδέν»- με βομβαρδισμούς απειλεί ο πρόεδρος των ΗΠΑ αν δεν υπογραφεί το ειρηνευτικό (23/3/1999)
- (15) Πόσο κοστίζει ο πατριωτισμός; (25/5/1999)
- (16) Με δική της ευθύνη θα χρησιμοποιήσει τις Ελληνικές βάσεις η Συμμαχία (25/3/1999)
- (17) Δεν περνάνε τα ΝΑΤΟικά στρατεύματα! (24/4/1999)
- (18) Δεν έχει θέση στη χώρα μας η «Φωνή της Αμερικής» (24/4/1999)
- (19) ΣΟΒΑΡΟΤΑΤΟΙ ΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΟΝ ΑΔΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ (25/4/1999)
- (20) ΠΟΙΟΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ ΤΩΝ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΤΩΝ (2/5/1999).

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα περισσότερα άρθρα δεν συνοδεύονται από φωτογραφίες. Οι ελάχιστες φωτογραφίες απεικονίζουν τον πολεμικό εξοπλισμό (π.χ. αεροσκάφη, πυραύλους Τόμαχοκ) ή τον άμαχο πληθυσμό (π.χ. γυναϊκόπαιδα που εγκατέλειψαν το Κοσσυφοπέδιο ή τους πολιτικούς παράγοντες που συμμετείχαν στις διπλωματικές διαπραγματεύσεις μεταξύ ΝΑΤΟ και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας). Υπάρχει επίσης ένας μικρός αριθμός σκίτσων τα οποία μέσω της ειρωνείας δείχνουν την αποτυχία των διπλωματικών εργασιών. Ωστόσο, δεν υπάρχουν φωτογραφίες των στόχων που βομβαρδίστηκαν.

Τέλος, στα *Νέα* και στο *Βήμα* δεν γίνεται ιδιαίτερη μνεία στη στάση του ελληνικού λαού και στις πορείες που πραγματοποιήθηκαν πανελλαδικά ή στη συναυλία διαμαρτυρίας για τους βομβαρδισμούς του Μίκη Θεοδωράκη⁷ πλην δύο μόνο αναφορών, σε μορφή στήλης:

- (21) Την αντίθεσή τους στις αμερικανοΝΑΤΟϊκές δολοφονικές επιθέσεις κατά του σερβικού λαού διαδήλωσαν χτες εκατοντάδες μαθητές, σπουδαστές και καθηγητές της Αρτας, συμμετέχοντας στο αντιπολεμικό αντιιμπεριαλιστικό συλλαλητήριο. (*Το Βήμα* 26/3/1999)
- (22) Λιμάνι Θεσσαλονίκης. Συγκέντρωση και συναυλία πραγματοποιήθηκε χτες το βράδυ από περίπου 400 άτομα στην κεντρική πύλη όπου αποβιβάζονταν στρατιωτικά οχήματα του ΝΑΤΟ. (*Τα Νέα* 1/4/1999).

⁷ Συναυλία διαμαρτυρίας του Μίκη Θεοδωράκη για τους βομβαρδισμούς στην Γιουγκοσλαβία. Πλατεία Συντάγματος, Αθήνα, 26/4/1999 (<https://youtu.be/9SINBt96HUw>).

Αντίθετα, ο Ριζοσπάστης καλεί συχνά τους πολίτες σε αντιπολεμικές συναυλίες και συλλαλητήρια:

(23) Περισσότεροι από εκατό καλλιτέχνες (τραγουδιστές, συνθέτες, ηθοποιοί, μουσικοί, σκηνοθέτες, εικαστικοί καλλιτέχνες) θα συμμετέχουν στη μεγάλη αντιπολεμική συναυλία, που διοργανώνει η «Πρωτοβουλία Πολιτών 1ης Μαρτίου», στην πλατεία Συντάγματος. (24/4/1999)

(24) Χτες, τα μέλη της Πρωτοβουλίας Ενάντια στον Πόλεμο, πραγματοποίησαν μαζική εξόρμηση και περιοδεία στο κέντρο της Θεσσαλονίκης. (24/4/1999).

4.2.1. Ελληνικός Τύπος και μεταφορικός λόγος

Η μεταφορική χρήση του λόγου είναι έκδηλη στην πλειονότητα των άρθρων. Το ερώτημα που προκύπτει λοιπόν είναι τι παρακινεί μια τόσο έντονη παρουσία μεταφορικότητας. Η μεταφορικότητα μπορεί να αποτελεί έναν τρόπο συναισθηματικής αποστασιοποίησης ή έναν πιο παραστατικό και έντονο τρόπο μεταφοράς των γεγονότων, όπως στο ακόλουθο παράδειγμα:

(25) Οι σειρήνες είναι ο μόνιμος σύντροφός τους [των Σέρβων]. (Τα Νέα 8/4/1999).

Σύμφωνα με τη γνωσιακή προσέγγιση, θα διαπιστώσουμε πως ισχύουν και τα δύο. Επιπλέον, με βάση τα γνωσιακά μοντέλα της εννοιολογικής μεταφοράς και μετωνυμίας⁸ (Lakoff 1987, Kövecses 2002), η μεταφορά συνδέεται με την έκφραση του συναισθήματος, δηλαδή η μεταφορά και η μετωνυμία λειτουργούν ως μέσα προσέγγισης του αφηρημένου. Η μεταφορά είναι αναπόσπαστο μέρος του τρόπου επικοινωνίας των ανθρώπων για ιδέες και εμπειρίες τις οποίες πιθανόν δυσκολεύονται να εξωτερικεύσουν με όρους μονοσημίας (Deignan 2005: 133).

Υιοθετώντας την άποψη ότι το μεγαλύτερο μέρος της αντίληψης των βιωμάτων και εμπειριών του ανθρώπου είναι μεταφορικό (Gibbs 2006: 9), είναι πιο εύκολο να εντοπίσουμε έναν αριθμό μεταφορικών φράσεων που αναδύουν συγκεκριμένα μοτίβα. Για την ανάλυσή τους η γνωσιακή προσέγγιση που υιοθετούμε δεν ενστερνίζεται μόνο μια πραγματολογική και σημασιολογική θεώρηση του λόγου, αλλά εξοικειώνει τον αναγνώστη με τη μεταφορικότητα του Τύπου. Ο δημοσιογράφος, όπως και ένας ομιλητής, επιχειρεί να μοιραστεί τις πληροφορίες και τις εντυπώσεις του με τρόπο αντικειμενικό και παραστατικό, σαν να «τραβάει μια φωτογραφία». Μπορεί η λήψη αυτή να παράγει μία μόνο εικόνα, αλλά μέσα σε αυτή την εικόνα κρύβονται πολλές άλλες. Το ίδιο συμβαίνει και στην περιγραφή ενός γεγονότος. Κάποιες λέξεις, λειτουργώντας ως «λέξεις-κλειδιά» φέρουν ένα σύνολο εννοιακών διαστάσεων. Μπορούμε να μιλάμε για πλαίσια (frames) ή ιδεατά γνωσιακά πρότυπα (Idealized Cognitive Models, Radden & Kövecses 1999: 21). Τα πρότυπα αυτά δείχνουν ότι μπορούμε να αντιληφθούμε με παρόμοιο τρόπο μια εικόνα, όπως αυτή «διαμορφώνεται» από τις λέξεις.⁹

Το ιδεατό γνωσιακό πρότυπο (ICM) είναι σαν μια εικόνα που συνδέεται με συναισθήματα, μεταφορές και μετωνυμίες. Τέτοιες λέξεις-κλειδιά που επαναλαμβάνονται στα άρθρα παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

⁸ Η βασική διαφορά της μετωνυμίας από τη μεταφορά είναι ότι, ενώ στη μεταφορά έχουμε αντιστοίχιση ανάμεσα σε δύο διακριτά εννοιακά πεδία, στη μετωνυμία τόσο η οντότητα-φορέας όσο και η οντότητα-στόχος ανήκουν στο ίδιο εννοιακό πεδίο ή, με άλλα λόγια, στο ίδιο Ιδεατό Γνωσιακό Μοντέλο.

⁹ Το παράδειγμα που δίνει ο Brdar (2007: 25) είναι το ιδεατό γνωσιακό πλαίσιο της λέξης *κερί*. Η λέξη αυτή μας φέρνει στον νου την εικόνα του κεριού, ενώ μεταφορικά αναδύει και την αίσθηση του φωτός και μετωνυμικά παραπέμπει στη θρησκεία (σε θρησκευτικές τελετές). Η εικόνα είναι μία, αλλά η πρόσληψή της ποικιλότροπη, καθώς εστιάζουμε σε διαφορετικά στοιχεία, που συνήθως μας είναι γνωστά.

Πίνακας 3. Λέξεις-κλειδιά στις εφημερίδες

	Σύνολο αναφορών
Σερβία	32
Βελιγράδι	11
NATO	44
Αμερική	18
Βαλκάνια	7
Ελλάδα	22
Μιλόσεβιτς	20
Κλίντον	13

Οι λέξεις αυτές, πέρα από την κυριολεκτική τους χρήση, πολλές φορές χρησιμοποιούνται μεταφορικά. Ως αποτέλεσμα, στην περίπτωση που οι λέξεις σηματοδοτούν έναν τόπο παρατηρούμε ότι τα ιδεατά γνωσιακά πρότυπα που τείνουν να επαναλαμβάνονται είναι:

Ο ΤΟΠΟΣ ANTI TOY ΓΕΓΟΝΟΤΟΣ (PLACE FOR EVENT)

(26) Το Κοσσυφοπέδιο θα γίνει το Βιετνάμ της Ευρώπης (*Τα Νέα* 24/5/1999)

(27) ... αποκλεισμό της «Φωνής της Αμερικής» (*Ριζοσπάστης* 24/4/1999)

Ο ΤΟΠΟΣ ANTI TOY ΘΕΣΜΟΥ ή Η ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ANTI ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ (CAPITAL FOR GOVERNMENT)

(28) Το Βελιγράδι θα μπορούσε στο μέλλον να διαπραγματευτεί και πάλι (*Τα Νέα* 15/6/1999)

(29) Η Ουάσινγκτον ανεξέλεγκτος ρυθμιστής των τυχών (*Τα Νέα* 27-28/3/1999)

(30) ... το Βελιγράδι να αναγνωρίζει την Βοσνία (*Το Βήμα* 4/6/1995)

Ο ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΕΘΝΟΣ (THE PRESIDENT IS THE NATION)

(31) Τελεσίγραφο Κλίντον προς Μιλόσεβιτς (*Το Βήμα* 23/3/1999).

Παρατηρούμε, επομένως, τη χρήση του ονόματος της πρωτεύουσας των πολιτικών που εμπλέκονται στις διαπραγματεύσεις ή και των ίδιων των χωρών μέσω της χρήσης της μετωνυμίας π.χ. ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ANTI ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ. Ως αποτέλεσμα, το *Βελιγράδι*, η *Σερβία* και αντίστοιχα οι *ΗΠΑ*, η *Ουάσινγκτον* και το *NATO* κυριαρχούν στις αναφορές των πολιτικών εξελίξεων. Το ίδιο και οι πολιτικοί αρχηγοί των δύο κρατών, ο Κλίντον και ο Μιλόσεβιτς. Η πρακτική αυτή ακολουθείται άλλοτε για λόγους οικονομίας, καθώς δεν είναι εφικτό να αναφερθούν όλα τα πολιτικά μέλη που εμπλέκονται στις πολιτικές εργασίες, και άλλοτε για εντυπωσιασμό. Από την άλλη, ο αρθρογράφος μπορεί να επιθυμεί να δώσει έμφαση στους πολιτικούς ιθύνοντες που στην ουσία αντιπροσωπεύουν τα δύο έθνη. Ένας άλλος λόγος εξίσου σημαντικός είναι και η υιοθέτηση μιας ουδέτερης στάσης ή και αποστασιοποίησης από τα γεγονότα. Με αυτή τη στρατηγική επίσης ο αρθρογράφος επιχειρεί να παρουσιάσει τα γεγονότα όσο πιο «αντικειμενικά» γίνεται, κάτι που άλλωστε υπαγορεύεται από τη δημοσιογραφική ιδεολογία (Brdar & Brdar-Šzabó 2009: 229-258).

Στο σύνολο των άρθρων, συναντούμε και *προσανατολιστικές μεταφορές*, και συγκεκριμένα, τη μεταφορά *ανοδικού* και *καθοδικού προσανατολισμού* ΤΟ ΚΑΛΟ ΕΙΝΑΙ ΠΑΝΩ (GOOD IS UP) και ΤΟ ΚΑΚΟ ΕΙΝΑΙ ΚΑΤΩ (BAD IS DOWN):

(32) ...η Δύση θα της κάνει «ψυχρό πόλεμο» ώσπου να γονατίσει από μόνη της [η Σερβία] (*Το Βήμα* 25/4/1993)

(33) Πιο συγκεκριμένα, επειδή το NATO δεν είχε ρόλο μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης μετατρέπεται σε αστυνομική δύναμη υπό τις διαταγές του

«σερίφη», δηλαδή των Ηνωμένων Πολιτειών και του βοηθού του, της Βρετανίας. (*Το Βήμα* 26/3/1999).

Τέλος, η μεταφορά προσδίδει εκφραστικότητα σε διάφορα σημεία των άρθρων που εκφράζουν ή διεγείρουν συναισθήματα μέσω δυνατών εικόνων, μια λειτουργία της γλώσσας που έχει επισημάνει ο Foolen (2012: 359). Όπως ο ίδιος εξηγεί:

Έντονες εικόνες, όπως η εικόνα μιας έκρηξης, ανακαλούν συναισθήματα, καθώς ένα μέρος της αναπαράστασης της έκρηξης στη μνήμη μας είναι πολύ συναισθηματικό. Όταν, λοιπόν, συμβαίνει μια έκρηξη, εμείς λογικά φοβόμαστε. Έτσι, μέσω της εικόνας (της έκρηξης) αποκτούμε συνείδηση του φόβου, με συνέπεια να διεγείρονται οι φυσικές αντιδράσεις: η λέξη έκρηξη → η εικόνα μιας έκρηξης → το αίσθημα φόβου [...].

Με παρόμοιο τρόπο λειτουργούν και τα ακόλουθα παραδείγματα:

- (34) ...η πυριτιδαποθήκη των Βαλκανίων θα εκραγεί. (*Τα Νέα* 27-28/3/1999)
- (35) τα ΝΑΤΟϊκά μαχητικά προθέρμαιναν τις μηχανές τους. (*Τα Νέα* 24/5/1999)
- (36) «το σπίτι του γείτονά μας καίγεται» (*Τα Νέα* 27-28/3/1999)
- (37) ...εκρηκτική κατάσταση στα Σκόπια. (*Τα Νέα* 15/6/1999)
- (38) έχουν βάλει φωτιά στα Βαλκάνια. [= οι ΗΠΑ] (*Ριζοσπάστης* 24/4/1999)
- (39) πλημμύρισαν απ' την οργή [οι διαδηλωτές ενάντια στις επιθέσεις του ΝΑΤΟ] (*Ριζοσπάστης* 24/4/1999).

4.2.2. Εννοιολογικές μεταφορές και η έννοια του πολέμου

Στα άρθρα διαπιστώνουμε ότι το κοινό έρχεται αντιμέτωπο με εννοιολογικές μεταφορές οι οποίες χαρακτηρίζουν την πολιτική σκηνή, και συγκεκριμένα περιστρέφονται γύρω από την έννοια του πολέμου. Στη διεθνή βιβλιογραφία (Lakoff 1991, 2003) τέτοιες μεταφορές είναι:

α) Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ (WAR IS POLITICS), μια μεταφορά βασισμένη στη φιλοσοφία περί πολέμου του Κλαούζεβιτς. Για παράδειγμα, ορισμένες φορές, τόσο στον πόλεμο, όσο και στην πολιτική η μόνη λύση είναι η υπεράσπιση των θέσεων και όχι η υποχώρηση:

- (40) δεν έχουμε άλλο δρόμο, δεν κάνουμε πίσω. (*Τα Νέα* 8/4/1999)

και β) Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ (WAR AS A COMPETITIVE GAME):

- (41) Σε μια απροσδόκητη κίνηση στη βαλκανική σκακιέρα, ο πρόεδρος των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου Ιμπραήμ Ρουγκόβα ανακοίνωσε χθες την επιβολή [...] (*Τα Νέα* 22/8/1998)
- (42) Ο γενικός γραμματέας του ΝΑΤΟ Χαβιέ Σολάνα [...] ανέλαβε να εκφωνήσει την εντολή της επίθεσης, και ο αυτοποιημένος μηχανισμός την εκτελεί, με την έννοια της συμμετοχής σε ένα ηλεκτρονικό παιχνίδι. (*Το Βήμα* 26/3/1999).

Η δεύτερη αυτή εννοιολογική επαναλαμβάνεται συχνά στο δείγμα μας και πλαισιώνεται από έναν αριθμό παρεμφερών μεταφορών που καταγράφηκαν κυρίως στα *Νέα* και στο *Βήμα*. Καταρχάς, ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς παρουσιάζεται ως «η απειλή της ειρήνης» από τις ΗΠΑ:

(43) την απόφαση την πήρε η Ουάσιγκτον χαρακτηρίζοντας ως νέο Χίτλερ τον Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς (Το Βήμα 26/3/1999).

Η Ελλάδα παρουσιάζεται ως «σύμμαχος» της Σερβίας και παράλληλα ως «ασθενής κρίκος» (Το Βήμα 25/4/1999):

(44) Οι Έλληνες είστε οι μόνοι που στέκονται δίπλα μας (Το Βήμα 30/3/1999)

(45) η Ελλάδα [...] δεν φαίνεται διατεθειμένη να εμπλακεί σε έναν Βαλκανικό πόλεμο. (Τα Νέα 24/5/1999).

Οι ΗΠΑ μέσω του NATO παρουσιάζονται ως πατέρας-τιμωρός και «Μεσσίας της ειρήνης» και ο Κλίντον ως «ο άνθρωπος που κινεί τα νήματα»:

(46) Οι ΗΠΑ προειδοποίησαν αργά τη νύχτα το Βελιγράδι. (Τα Νέα 24/5/1999)

(47) ...ο Κ. Μαργιώλης, μέλος της διοίκησης του Εργατικού Κέντρου, ο οποίος κατήγγειλε τη στυγνή δολοφονία του γιουγκοσλαβικού λαού από τα «γεράκια» του NATO (Ριζοσπάστης 24/4/1999)

(48) Το NATO έχει σχέδια για τη χρήση βίας ώστε να πετύχει τη συμμόρφωση στις αποφάσεις του ΟΗΕ (Τα Νέα 12/10/1998)

(49) το NATO γίνεται βραχίονας στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ (Το Βήμα 26/3/1999)

(50) Δέων μεν, αλλά και χαμαιλέον (αναφορά στον Κλίντον, Το Βήμα 26/3/1999).

Αντίθετα, η Ευρώπη, έχοντας όργανο έκφρασης την ΕΟΚ και τον ΟΗΕ, υιοθετεί ρόλο παρατηρητή:

(51) Είναι σαφές ότι για τους Αμερικανούς ο ΟΗΕ είναι πλέον ένα διακοσμητικό διεθνές όργανο (Το Βήμα 26/3/1999)

(52) Η Ευρώπη δεν κατόρθωσε να ορθώσει το ανάστημά της (Το Βήμα 26/3/1999).

Από τις προαναφερθείσες εννοιολογικές μεταφορές, η ΝΑΤΟϊκή οικογένεια και το πατριαρχικό μοντέλο είναι κάτι που χαρακτηρίζει την αμερικανική πολιτική. Όπως αναφέρει ο Lakoff (2008: 3), επικρατεί η αίσθηση ότι το ΕΘΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ (NATION AS A FAMILY). Σε αυτό το έθνος, η πολιτική στηρίζεται στην ενσυναίσθηση και στην εξουσία του τυχόν πολιτικού πατέρα. Ο πολιτικός πατέρας δηλαδή θα προστατέψει τα αδύναμα μέλη, θα τα υπερασπιστεί και θα τα συμβουλέψει. Από την άλλη, αν χρειαστεί θα δείξει και το αυστηρό του πρόσωπο και θα τα νουθετήσει παρεμβαίνοντας. Αυτό διέπει την πολιτική αντίληψη των Αμερικανών. Ας αναλογιστούμε ότι ο Τζωρτζ Ουάσιγκτον χαρακτηρίζεται ως ο ιδρυτής πατέρας του έθνους. Άλλωστε και η επέμβαση του NATO στη Σερβία χαρακτηρίστηκε ως ανθρωπιστική επέμβαση.

4.3. Ρητορική δεινότητα

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται οι θέσεις ορισμένων δημοσιογράφων και πολιτικών της πολιτικής σκηνής του 1999. Οι δημοσιογράφοι και των τριών εφημερίδων φαίνεται να εκφράζουν ελεύθερα την άποψή τους, ενώ οι Έλληνες πολιτικοί είναι προσεκτικοί και φειδωλοί στις δηλώσεις τους. Από την πλευρά των δημοσιογράφων, λοιπόν, ακόμα και αν οι εφημερίδες, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ελέγχονται ή κλίνουν προς μια πολιτική κατεύθυνση, αυτό δεν επηρεάζει την ελευθερία λόγου και την άσκηση κριτικής. Ο δημοσιογραφικός λόγος των άρθρων που συγκεντρώθηκαν φαίνεται πως δεν απειλείται από λογοκρισία αλλά την ίδια στιγμή δεν παρατίθενται επιχειρήματα για τα αίτια του εμπόλεμου κλίματος μεταξύ ΗΠΑ, NATO και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της

Γιουγκοσλαβίας πλην ενός που εν συντομία απαριθμεί κάποια ιστορικά κομβικά γεγονότα (*Το Βήμα* 25/3/1999).

Σχετικά με το ύφος, είναι χαρακτηριστικό ότι ο προσωπικός παράγοντας δεν είναι εφικτό να απαλειφθεί εντελώς. Αρκετοί δημοσιογράφοι χρησιμοποιούν συναισθηματικά φορτισμένες εκφράσεις (*πάθος*) σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό. Ορισμένοι δημοσιογράφοι διατηρούν χαμηλούς τόνους, χωρίς να αφήνουν το προσωπικό στοιχείο να υπερβεί αναλογικά τις πληροφορίες. Για παράδειγμα, ο Δημήτρης Πετυχάκης μόλις σε λίγες γραμμές μιλάει για την «παγκόσμια τάξη των πραγμάτων», η οποία υπαγορεύει την απομόνωση της Σερβίας από τη Δύση:

(53) Η Δύση και το NATO στοχεύουν στο να περιοριστεί η Σερβία στα εδάφη που έχει καταλάβει ως σήμερα, ούτε χιλιοστό παραπάνω. (*Το Βήμα* 25/4/1993).

Από την άλλη, υπάρχουν άρθρα με ιδιαίτερα επικριτική διάθεση που μπορεί να προκαλέσουν την αντίστοιχη αρνητική στάση του αναγνώστη. Δύο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα είναι τα άρθρα του Γιάννη Πρετεντέρη (*Το Βήμα* 25/3/1999) και του Ριχάρδου Σωμερίτη (*Το Βήμα* 25/4/1993, βλ. Παράρτημα). Συγκεκριμένα, ο Γιάννης Πρετεντέρης δεν διστάζει να καυτηριάσει τις ενέργειες των κυρίαρχων πολιτικών προσώπων. Το άρθρο του αποτελεί ένα από τα λίγα άρθρα του δείγματός μας όπου ο ίδιος ως αρθρογράφος εκφράζεται ανοιχτά και εκφέρει την άποψή του, επικρίνοντας τον Σέρβο πρωθυπουργό Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς και επιβραβεύοντας τον Έλληνα πρωθυπουργό Κώστα Σημίτη. Οι δυο άντρες παρουσιάζονται ως πατριώτες, αλλά, όπως εξηγεί, ο πατριωτισμός μπορεί να ερμηνευτεί διαφορετικά. Σύμφωνα με την προσωπική του άποψη, ο πατριωτισμός του Μιλόσεβιτς είναι επικίνδυνος. Επικριτική διάθεση υιοθετείται και από τον δημοσιογράφο Ριχάρδο Σωμερίτη, η οποία αφορά τη διφορούμενη στάση της Ελλάδας απέναντι στο εμπόλεμο κλίμα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Πιστεύει πως η Ελλάδα οφείλει να υιοθετήσει μια ξεκάθαρη θέση απέναντι στη Δύση και απέναντι στα Βαλκάνια.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στο δείγμα των άρθρων που συγκεντρώθηκαν υπήρξαν άρθρα πανεπιστημιακών που δεν δίστασαν να υπογραμμίσουν τα κακώς κείμενα της πολιτικής σκηνής του 1999, όπως ο Π. Κ. Ιωακειμίδης, αναπληρωτής καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος αποδοκιμάζει την αποδυναμωμένη Ευρώπη απέναντι στο NATO (βλ. Παράρτημα).

Το δείγμα δείχνει ότι οι αρθρογράφοι δεν διστάζουν να διαφωνήσουν και να συγκρουστούν, χωρίς όμως να στηρίζονται ιδιαίτερα σε χρήση επιχειρημάτων και τεκμηρίων. Αντίθετα, όπως θα δούμε και στα ακόλουθα αποσπάσματα, τα πολιτικά πρόσωπα, όπως αυτά παρουσιάζονται, δεν καταφεύγουν σε συναισθηματικά φορτισμένες εκφράσεις και μεταφορικό λόγο, αλλά κυρίως σε μια συμβατική φρασεολογία. Οι πολιτικοί από τον χώρο της δεξιάς και του κέντρου, αλλά όχι από την αριστερή παράταξη (απόσπασμα ομιλίας της Παπαρήγα), φαίνεται να προτιμούν σύντομες δηλώσεις στον Τύπο, οι οποίες ενίοτε μεταφέρονται και σε πλάγιο λόγο.¹⁰ Ενδεικτικά παραθέτουμε αναφορές στις δηλώσεις τους, αλλά και τις ίδιες τις δηλώσεις Ελλήνων πολιτικών. Όπως πληροφορεί ο αρθρογράφος Χασαπόπουλος, η θέση του πρωθυπουργού Κ. Σημίτη και του Υπουργού εξωτερικών της Ελλάδας Γ. Παπανδρέου είναι διαφοροποιημένες από αυτή του NATO:

¹⁰ Από αυτό θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε μια περιορισμένου βαθμού πρόσβαση στις δηλώσεις των πολιτικών στις συναντήσεις και στις συσκέψεις τους.

Κ. Σημίτης (*Το Βήμα* 30/3/1999):

(54) Η Ελλάδα έχει τα δικά της συμφέροντα και αυτά οφείλουμε σε κάθε περίπτωση να προασπίζουμε.

(55) Δεν είμαστε τμήμα των προβλημάτων των Βαλκανίων και σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να γίνουμε τμήμα των προβλημάτων της περιοχής.

(56) Η Ελλάδα ως κράτος-μέλος της ΕΕ και του ΝΑΤΟ θα συμβάλλει με όλες τις δυνάμεις της στην κατεύθυνση της ειρήνης, στην κατεύθυνση της συνεργασίας και στην κατεύθυνση της ανάπτυξης.

Γ. Παπανδρέου (*Το Βήμα* 30/3/1999):

(57) Ο Υπουργός Εξωτερικών ανακοίνωσε χθες ότι η Ελλάδα αναλαμβάνει πρωτοβουλία «5 σημείων», το πρώτο αφορά στην αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας προς τις γειτονικές χώρες (πΓΔΜ, Αλβανία, Σερβία), το δεύτερο στην προώθηση του προβλήματος των προσφύγων στα κοινοτικά όργανα¹¹, το τρίτο, στον συντονισμό των βαλκανικών χωρών και στην ενδυνάμωση της Διαβαλκανικής προκειμένου να αποφευχθεί η διάχυση της κρίσης, το τέταρτο στην προώθηση μιας ευρωπαϊκής στρατηγικής για την αποκατάσταση των πληγείσων περιοχών από τον πόλεμο, και τέλος, στη διαρκή υπόμνηση της ελληνικής «διαθεσιμότητας» για την ανάληψη οποιασδήποτε πρωτοβουλίας θα μπορούσε να οδηγήσει στην πολιτική διεθθέτηση του προβλήματος του Κοσσυφοπεδίου.

Ο Α. Τσοχατζόπουλος, Υπουργός Εθνικής Αμύνης, αναφέρεται στην προσπάθεια διατήρησης ουδέτερης στάσης της κυβέρνησης με την αποποίηση της ευθύνης της χρήσης των ΝΑΤΟϊκών βάσεων (*Το Βήμα* 25/3/1999):

(58) Ο κ. Τσοχατζόπουλος είπε προχθές στον πρωθυπουργό της Βρετανίας Τόνι Μπλερ [...] ότι «η Ελλάδα θα μείνει έξω από όλη αυτή τη υπόθεση. Αν όμως το ΝΑΤΟ θέλει να χρησιμοποιήσει τις βάσεις του που διαθέτει στην Ελλάδα μπορεί να το κάνει με δική του όμως ευθύνη».

Ο Α. Κακλαμάνης, πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων, θεωρεί την Ευρώπη αδύναμη απέναντι στις πολιτικές ενέργειες των ΗΠΑ (*Το Βήμα* 26/3/1999):

(59) «η Ευρώπη δεν κατόρθωσε να ορθώσει το ανάστημά της και οδηγείται σε περιπέτειες με ευθύνη των Ηνωμένων Πολιτειών οι οποίες προσχηματικά χρησιμοποίησαν τα ανθρώπινα δικαιώματα για την επέμβαση».

Ο Κ. Καραμανλής, πρόεδρος της αξιωματικής αντιπολίτευσης, της Νέας Δημοκρατίας κάνει λόγο για αυθαίρετες πολιτικές αποφάσεις που προάγουν τη βία (*Το Βήμα* 26/3/1999):

(60) «η προσφυγή στη βία έγινε χωρίς προηγούμενη απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας».

Στην ίδια γραμμή κινήθηκε και ο Κ. Μητσοτάκης, μέλος της αξιωματικής αντιπολίτευσης:

¹¹ Πράγματι, όπως αναφέρει ο κ. Παπανδρέου σε πρακτικό επίπεδο η βοήθεια του ελληνικού κράτους ήταν έμπρακτη με την υποδοχή προσφύγων και με την παροχή αγαθών. Όπως αναφέρει και ο Γιώργος Κουβαράς (ανταποκριτής της εφημερίδας *Τα Νέα* στις Βρυξέλλες, 1/4/1999) υπήρξαν και πολλοί μη κρατικοί φορείς που συγκέντρωσαν τρόφιμα, φάρμακα και ρούχα.

(61) αυτό που γίνεται στη Σερβία δεν είναι μόνο αντίθετο προς το δίκαιο και την ηθική, είναι προπαντός παράλογο».

Σε αντίθεση με τους αντιπροσώπους της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης, η Αλέκα Παπαρήγα εμφανίζεται θετική στο να σταθεί στο πλευρό της Γιουγκοσλαβίας ο ελληνικός λαός (*Ριζοσπάστης* 25/4/1999):

(62) Η πρώτη και άμεση υποχρέωση του ελληνικού λαού, των φιλειρηνικών δυνάμεων, πρέπει να είναι σήμερα η μέγιστη κινητοποίηση, ώστε να παρεμποδιστεί και να σταματήσει η εγκληματική συμμετοχή της Ελλάδας στο βρώμικο επεκτατικό πόλεμο κατά της ΟΔ της Γιουγκοσλαβίας... Καμία βοήθεια στο γιουγκοσλαβικό λαό δεν είναι αρκετή αν δεν συνοδεύεται από τον αγώνα για να σταματήσουν οι ελληνικές διευκολύνσεις κάθε μορφής, άμεσης ή έμμεσης.

Διαβάζοντας τις δηλώσεις, θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς για το αν οι αντιπρόσωποι του ελληνικού λαού εξάντλησαν τα όρια της ρητορικής δεινότητάς τους ή μήπως στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή δεν γίνεται να μιλήσουμε για ρητορική ή για κλασική ρητορική. Γνωστοποιώντας τις θέσεις τους, οι πολιτικοί δεν καταφεύγουν στις κλασικές τεχνικές πειθούς. Στο σύνολό τους οι σύντομες δηλώσεις των πολιτικών της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης δεν συμπεριλαμβάνουν επιχειρήματα με σκοπό να προβληματιστεί και να κινητοποιηθεί ο πολίτης, ούτε χαρακτηρίζονται από διαλεκτική φύση ώστε να μιλάμε για επίκληση στο ήθος του δέκτη, του πομπού, του αντιπάλου ή στην αυθεντία. Ίσως η πειθώ δεν χρειάζεται γιατί οι ρόλοι των ευρωπαϊκών κρατών, όπως της Ελλάδας, για παράδειγμα, μοιάζουν ήδη προδιαγεγραμμένοι από πολιτικούς διεθνείς παράγοντες.

Επιπλέον, η ρητορική υιοθετεί μια άλλη μορφή, ναι μεν αντικειμενική, πιο έμμεση δε. Βασίζεται στη χρήση μεταφορικών σχημάτων που δεν εκφράζονται ρητά αλλά είναι πιο εύληπτα στην αντίληψή μας ώστε υποσυνείδητα να τα οικειοποιηθούμε, διότι, αν εξετάσουμε πιο σφαιρικά τις δηλώσεις, θα διαπιστώσουμε ότι η πολιτική έχει υιοθετήσει τις στρατηγικές του επιχειρηματικού κόσμου ή, σύμφωνα με την ανάλυση του Lakoff, το εννοιολογικό σχήμα «η πολιτική είναι μια επιχείρηση» (POLITICS AS BUSINESS). Αναλύοντας τον Πόλεμο του Κόλπου του 1990, ο Lakoff (1991) επισημαίνει τον μεταφορικό τρόπο που παρουσιάστηκε στα ΜΜΕ, καθώς ήταν συχνή η αναφορά στις κυρώσεις προς το Ιράκ, με την έννοια ότι οι οικονομικές δυσχέρειες θα άλλαζαν τη στάση του Ιράκ (THE EXCHANGE METAPHOR FOR VALUE). Το ίδιο συχνή ήταν και η αναφορά στο κέρδος των ΗΠΑ από την ανάμειξη σε αυτόν, με την έννοια ότι στόχος ήταν η εύρωστη λειτουργία της παγκόσμιας κοινότητας (WELL-BEING IS WEALTH). Αυτά τα δυο μεταφορικά σχήματα εντάσσονται στο γενικότερο σχήμα «κόστος-κέρδος» (COST-BENEFIT METAPHOR) που συναντάται σε στρατιωτικές διαπραγματεύσεις. Αυτό επιβεβαιώνεται σε κάποιους τίτλους:

(63) Ενώ τα Βαλκάνια βράζουν αυτοί μετρούν τα ευρώ τους (*Τα Νέα* 27-28/3/1999)

(64) Η στρατηγική των ΗΠΑ: κίνδυνοι και ευκαιρίες (*Τα Νέα* 27-28/3/1999)

(65) Οι πρώτες επιπτώσεις του πολέμου στη δραχμή, τα ομόλογα και τις μετοχές (*Το Βήμα* 25/3/1999).

και στον σχολιασμό ορισμένων αρθρογράφων:

(66) όταν οι «Σύμμαχοι» του NATO σακάτευαν γυναικόπαιδα στο Βελιγράδι και την Πρίστινα, οι 15 Ευρωπαίοι «ηγέτες» έδιναν τη δική τους «μάχη» για την μοιρασιά των πιστώσεων. Κι η Ευρώπη; (Γιάννης Καυής, *Τα Νέα* 27-28/3/1999).

Θα μπορούσαμε ίσως να μιλήσουμε για μια διαδικασία επικράτησης μιας κυρίαρχης ιδεολογίας, αυτής των δυνατών και των αδύναμων κρατών και μιας τάσης εδραίωσης του ιμπεριαλισμού, μια διαδικασία που πραγματοποιείται χωρίς οι λαοί να τη συνειδητοποιούν. Ακόμη όμως και αν συνειδητοποιούν τον ιμπεριαλισμό, ο τρόπος με τον οποίο επεκτείνεται δεν αφήνει περιθώρια προσωπικής έκφρασης, διαφοροποίησης και δράσης.

5. Συμπεράσματα

Η έρευνα αυτή είχε ως στόχο να διερευνήσει πώς παρουσιάστηκε η εμπόλεμη κατάσταση στην οποία περιήλθε η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, και συγκεκριμένα η Σερβία, στον ελληνικό Τύπο και, κατά συνέπεια, πώς αποτυπώνεται μια πολιτική κρίση στον λόγο. Η θεώρηση αυτή δείχνει πώς από την πλευρά του ο ελληνικός Τύπος κατέγραψε τα γεγονότα με τον ανθρώπινο παράγοντα να επεμβαίνει στα όρια του επιτρεπτού και του θεμιτού (βλ. Μήλακας 2018). Ο σύγχρονος αρθρογράφος τολμά να προβληματιστεί, να αμφισβητήσει και να προβληματίσει. Ακόμα και αν μέχρι και σήμερα κάθε πλευρά έχει τα δικά της επιχειρήματα και τους δικούς της υποστηρικτές σχετικά με την επέμβαση του NATO, η μελέτη του λόγου μάς οδηγεί τουλάχιστον στη βαθύτερη κατανόηση των γεγονότων. Για τον Θουκυδίδη, μια αναδρομή σε τέτοιες καταστάσεις θα ήταν ωφέλιμη για όσους επιθυμούν «να έχουν ακριβή γνώση των γεγονότων που συνέβησαν και εκείνων που θα συμβούν στο μέλλον, τα οποία, από την πλευρά της ανθρώπινης φύσης, θα είναι όμοια ή παραπλήσια» (1.22.4, Θουκυδίδης 2008). Ως εκ τούτου, η ρητορική με όποια μορφή εμφανίζεται στον 20ό και τον 21ο αιώνα διαδραματίζει έναν εξίσου σημαντικό ρόλο στη δημιουργία πολιτικών πεποιθήσεων και στην υιοθέτηση μιας πολιτικής στάσης. Αυτό που θα μπορούσε να κρατήσει ο αναγνώστης είναι το ότι γνωρίζοντας τι είναι αληθές και τι είναι αληθοφανές και αναγνωρίζοντας τη μεταφορικότητα του λόγου ή τον λόγο τον γεμάτο πάθη, ίσως καταφέρει να στρέψει την προσοχή του στην ουσία των γεγονότων.

Βιβλιογραφία

- Αριστοτέλης 2002. *Ρητορική*, Βιβλίο Πρώτο. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Δ. Λυπουρλής. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Avramović, S. 2008. *Rhetorike techne: veština besedništva i javni nastup*. Beograd: Službeni glasnik.
- Balsamo, J. 2004. *Les poètes français de la Renaissance et Pétrarque*. Genève: Droz.
- Brdar, M. 2007. *Metonymy in Grammar: Towards Motivating Extensions of Grammatical Categories and Constructions*. Osijek: Josip Juraj Strossmayer University.
- Brdar, M. & Brdar-Šzabó, R. 2009. The (non-) metonymic use of place names in English, German, Hungarian, and Croatian. In K. U. Panther, L. Thornburg & A. Barcelona (eds) *Metonymy and Metaphor in Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 229-258.
- Deignan, A. 2005. *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Ђурић, М. 2003. *Историја хеленске књижевности*. Београд: Дерета.
- Θουκυδίδου *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*. 2008. Μτφρ. Άγγελος Σ. Βλάχος. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Foolen, A. 2012. The relevance of emotion for language and linguistics. In A. Foolen, M. Ludtke, P. Racine & J. Zlatev (eds) *Moving Ourselves, Moving Others: Motion and Emotion in Intersubjectivity, Consciousness and Language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 347-368.
- Elaković-Nenadović, A. 2013. Tradicionalni retoričko hermeneutički obrazac i savremeni oblici komunikacije. U I. Živančević Sekeruš (ur.), *Susret kultura, I*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 611-622.
- Gibbs, R.W. 2006. *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Halliwell, S. 2002. *The Aesthetics of Mimesis: Ancient Texts and Modern Problems*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. 1991. Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the Gulf. *Peace Research* 23, 25-32.
- Lakoff, G. 2003. Metaphor and War, Again. *Alternet*, March 18.
- Lakoff, G. 2008. *The Political Mind*. New York: Penguin.
- Lakoff, G. & Johnson, M. 1980. *Metaphors we Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lasswell, H., Lerner, D., & de Sola Pool, I. 1952. *The Comparative Study of Symbol: An Introduction*. Stanford: Stanford University Press.
- Μηλάκας, Δ. 2018. «Αντικειμενική» και τίμια δημοσιογραφία. Διαθέσιμο στο: <http://www.hereticalideas.gr/2018/09/antikeimeniki-kai-timia-dimosiografia.html>
- Μπάλλα, Χ. 1996. Πλατωνική πειθώ: Από τη ρητορική στην πολιτική. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Μπαρμπούτης, Γ. 2009. Η σχέση ρητορικής και ηθικής στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Διδακτορική Διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Πλάτων 1957. *Πλάτωνος Γοργίας (ή περί ρητορικής ανατρεπτικός)*. Μτφρ. Β.Δ. Κρητικός. Αθήνα: Πάπυρος.
- Πλάτων 1963. *Πλάτωνος Πολιτεία, εισαγωγή, ερμηνεία και σημειώσεις*. Μτφρ. Κ. Δ. Γεωργούλης. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Radden, G. & Kövecses, Z. 1999. Towards a theory of metonymy. In K. U. Panther & G. Radden (eds) *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 17-59.
- Σεραφετινίδου, Μ. 1995. *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας. Ο ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τριαντάρη, Σ. 2016. *Η ρητορική, η τέχνη της επικοινωνίας από την αρχαιότητα στο βυζάντιο*. Αθήνα: Σταμούλη.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. 2006. *Η λαϊκή γλώσσα των ειδήσεων. Μια στάση απατηλής οικειότητας*. Αθήνα: Εμπειρία Εκδοτική
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη Ν. 2009. Ορολογία και τηλεοπτική δημοσιογραφική γλώσσα. Η «στάση υψηλής εικονικής ευμένειας». *Πρακτικά 7ου Συνεδρίου ΕΛΕΤΟ «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία»*. Αθήνα, 22-24 Οκτωβρίου 2009. Διαθέσιμο στο: http://www.eleto.gr/download/Conferences/7th%20Conference/7th_20-01-Tsitsanoudi-Mallidi-Nikoletta_Paper_V03.pdf
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. 2020. *Ο δημοσιογραφικός λόγος από τη μεταπολίτευση έως τα «μνημόνια»*. Αθήνα: Center for Hellenic Studies, Harvard University & Gutenberg.
- Τσόμσκυ, Ν. 1997. *Τα ΜΜΕ ως όργανο κοινωνικού ελέγχου και επιβολής*. Μτφρ. Ν. Πάτσαλος. Αθήνα: Ελεύθερος τύπος.
- Van Dijk T. A. 1998. *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- Χατζησαββίδης, Σ. 2000. *Ελληνική γλώσσα και δημοσιογραφικός λόγος. Θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Weber, R. 1990. *Basic Content Analysis*. 2nd edition. Newbury Park, CA: Sage.
- Weinberg, B. 1974. *A History of Literary Criticism in the Italian Renaissance*. Chicago: Chicago University Press.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Γιάννης Πρετεντέρης	«Μπράβο του Μιλόσεβιτς που κρατάει κεφάλι στους Αμερικανούς!». Είναι φυσιολογικό να μας συγκινούν αυτοί που αντιστέκονται ή που δίνουν την εντύπωση ότι αντιστέκονται στους ισχυρούς. Μπράβο του, αλλά από μακριά. Διότι ξέρετε τι στοίχισε ο κ. Μιλόσεβιτς έως τώρα στη Γιουγκοσλαβία; Στοίχισε τη μισή Βοσνία-Ερζεγοβίνη, στοίχισε την Κράινα, στοίχισε κάπου εκατό χιλιάδες νεκρούς και πεντακόσιες χιλιάδες πρόσφυγες- χωρίς να μετράμε αυτούς του Κοσσυφοπεδίου! Είναι αυτό πατριωτισμός; Σουνιστά προαγωγή του εθνικού συμφέροντος; Αν ναι, μακριά από εμάς. Αν όχι, προς τι ο θαυμασμός; Γι' αυτό λοιπόν δεν έχω προσωπικώς κανένα δισταγμό να δηλώσω πως τέτοιος πατριωτισμός ουδόλως με ενδιαφέρει και ελάχιστα με γοητεύει. Αντιθέτως, δεν έχω κανένα πρόβλημα να δηλώσω επίσης, πως θεωρώ απείρως πατριωτικότερο το ένα τρις ετησίως, έστω και από έναν νεκρό ¹² ...
Ριχάρδος Σωμερίτης	Και η κυβέρνηση; Απλώς, διάγει, όπως πάντα, σχιζοφρενικώς. Δεν κάνει καμιά προσπάθεια ουσιαστικής ενημέρωσης για τα πραγματικά δεδομένα, συχνά ακολουθεί, υπερθεματίζοντας μάλιστα, τις κοινά αποδεκτές απόψεις και μετά, άνευ προειδοποιήσεων, αλλά αναγκαστικά, μετέχει στις συμμαχικές και ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες. Από μία άποψη, αλλά από πάντα (όρα το Ακτιο), η Ελλάδα εμφανίζεται ως «κρυπτοδυτική» και συστηματικά δίγλωσση. [...] Αν δεν είναι έτσι τα πράγματα, ας μας το πουν επίσης και ας καθορισθεί μια γενική εθνική στρατηγική τουλάχιστον ανάμεσα σε όσους δέχονται να μην παίζουν με τέτοια θέματα για μια χούφτα έδρες. Κάποτε πρέπει όμως, να αποφασισθεί τι θέλουμε, πώς θέλουμε να το αποκτήσουμε και με ποιους.
Π. Κ. Ιωακειμίδης	Αλλά για να έχει η Ευρώπη αυτόνομη παρουσία θα πρέπει να διαθέτει τα μέσα, πολιτικές και ικανότητες. Για να κυριαρχεί η Ευρώπη στις περιφερειακές και διεθνείς εξελίξεις και για να μην κυριαρχούν το ΝΑΤΟ, οι ΗΠΑ ή μεμονωμένες χώρες, θα πρέπει η Ευρώπη να είναι ενωμένη σε ομοσπονδιακό πρότυπο (<i>Τα Νέα</i> 21/5/1999).

¹² Αναφερόμενος στον πρωθυπουργό Κώστα Σημίτη.